

Національна система формування системи внутрішньофірмового експортного контролю

У статті здійснено комплексне дослідження національної системи експортного контролю як складового елемента механізму забезпечення національної безпеки та регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Проаналізовано нормативно-правову базу, що визначає порядок здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання, а також встановлює інституційні, організаційні та процедурні засади державного контролю. Визначено фактори, які впливають на ефективність функціонування системи експортного контролю. Особливу увагу приділено дослідженню внутрішньофірмового експортного контролю як інструменту імплементації вимог законодавства на рівні суб'єктів господарювання. Розкрито його значення у забезпеченні належного рівня комплаєнсу, управління ризиками та запобігання порушенням у сфері міжнародних передач чутливих товарів і технологій. Обґрунтовано, що внутрішньофірмові системи експортного контролю є важливим елементом сучасної моделі регулювання, сприяючи підвищенню ефективності державного контролю через трансформацію нормативних вимог у конкретні внутрішні процедури підприємств. Особливо акцентовано увагу на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та підходами, що обумовлено сучасними безпековими викликами та інтеграційними процесами. Визначено доцільність подальшого розвитку взаємодії між державними органами та суб'єктами господарювання з метою вдосконалення системи експортного контролю.

Ключові слова: експортний контроль; національна система експортного контролю; внутрішньофірмовий експортний контроль; товари подвійного використання; військові товари; державне регулювання; комплаєнс; міжнародні передачі; національна безпека; зовнішньоекономічна діяльність.

Актуальність теми. В умовах збройної агресії росії проти України ефективний контроль за обігом товарів військового призначення та подвійного використання набуває критичного значення, оскільки безпосередньо пов'язаний із забезпеченням національної безпеки, обороноздатності держави та виконанням міжнародних зобов'язань України. Функціонування сучасної системи державного експортного контролю характеризується складністю процедур, високим рівнем нормативної деталізації та необхідністю врахування різноманітних ризиків, зокрема щодо кінцевого використання продукції та можливостей її несанкціонованого застосування. За таких умов ефективність державного контролю значною мірою залежить від рівня його імплементації на рівні суб'єктів господарювання, що актуалізує потребу у впровадженні систем внутрішньофірмового експортного контролю. Водночас особливого значення набуває забезпечення узгодженості між державним і корпоративним рівнями регулювання. У цьому контексті система внутрішньофірмового експортного контролю є не лише інструментом дотримання законодавства, а й важливим елементом системи управління ризиками, що сприяє зміцненню економічної безпеки підприємств. З огляду на євроінтеграційні процеси, які передбачають гармонізацію національного законодавства із правом ЄС та міжнародними стандартами у сфері експортного контролю, системи внутрішньофірмового експортного контролю розглядаються як невід'ємний елемент сучасної моделі регулювання міжнародних передач товарів. Таким чином, дослідження взаємозв'язку державного експортного контролю та внутрішньофірмового експортного контролю відкриває можливості для наукового обґрунтування напрямів удосконалення національної системи контролю, підвищення її ефективності та забезпечення належного рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор. Питанням регулювання експортного контролю приділили свою увагу Я.С. Бенедик [1], С.П. Галака, О.М. Гришуткін, С.І. Кондратов, Г.М. Перепелиця, О.І. Сівер Д.М. [4], Д.М. Горбачов [2], В.В. Лойко [5], І.Мазур, Ю.Желізко [6], П.Г. Неботов [7], Н.М. Скляр [13], В.В. Хаустов [14], Є.Ю. Ярусевич [15].

Метою статті є дослідження особливостей національного регулювання системи експортного контролю та її впливу на систему внутрішньофірмового експортного контролю.

Викладення основного матеріалу. Дослідження національної системи експортного контролю передбачає аналіз нормативно-правових засад її формування та функціонування, які визначають порядок здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання. Нормативне регулювання експортного контролю охоплює сукупність нормативних актів, які встановлюють інституційні, процедурні та організаційні механізми державного контролю. Досліджуючи нормативне регулювання документи з питань регулювання експортного контролю в Україні (табл. 1), можемо стверджувати, що нормативна база формувалась у два етапи і пов'язана з тими подіями, які відбувалися на території України:

Нормативне регулювання експортного контролю та внутрішньофірмового експортного контролю в Україні

Нормативний акт	Коротка характеристика
1	2
1 етап: Нормативні акти, прийняття яких пов'язане з підписанням Будапештського меморандуму та політикою роззброєння	
Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ	Регулює відносини, пов'язані з обігом інформації, що становить державну таємницю, зокрема у сфері військових технологій та продукції подвійного використання, забезпечуючи обмеження доступу до чутливої інформації
Постанова КМУ «Про затвердження Положення про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю» від 15.07.1997 р. № 767	Встановлює механізм проведення державної експертизи, яка є ключовим елементом оцінки можливості здійснення експортних операцій, зокрема щодо відповідності заявлених операцій вимогам безпеки та міжнародним зобов'язанням
Постанова КМУ «Про затвердження Положення про порядок надання суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю» ввід 08.06.1998 р. № 838	Конкретизує процедурні аспекти надання на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, визначаючи вимоги до заявників, порядок розгляду заяв та підстави для прийняття рішень
Постанова КМУ «Про затвердження Положення про порядок надання гарантій та здійснення державного контролю за виконанням зобов'язань щодо використання у заявлених цілях ...» від 27.05.1999 р. № 920	Регламентує механізми забезпечення контролю за кінцевим використанням товарів, передбачаючи надання гарантій та здійснення подальшого моніторингу їх дотримання
Постанова КМУ «Про надання суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю» від 12.07.1999 р. № 1228	Регламентує процедуру надання підприємствам спеціальних повноважень на здійснення міжнародних передач контрольованих товарів, визначаючи критерії їх відбору та умови здійснення діяльності
Указ Президента України «Про порядок встановлення (скасування) обмежень на експорт товарів відповідно до міжнародних зобов'язань України» від 15.07.1999 р. № 861	Визначає процедури запровадження або скасування обмежень на експорт товарів, забезпечуючи узгодженість національної політики з вимогами міжнародних режимів нерозповсюдження
Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Ратифіковано ЗУ від 16.11.2000 р. № 2107-III	Формує базові міжнародні зобов'язання держави щодо обмеження передач технологій і матеріалів, що можуть бути використані для створення ядерної зброї, а також визначає загальні орієнтири для формування національної політики у сфері контролю стратегічних товарів
Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вдосконалення контролю у сфері міжнародного військово-технічного співробітництва» від 24.12.2002 р. № 1207	Спрямований на підвищення ефективності державного контролю шляхом посилення міжвідомчої взаємодії, удосконалення процедур прийняття рішень та запровадження додаткових механізмів перевірки зовнішньоекономічних операцій
Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» (із змінами)» від 20.02.2003 р. № 549-IV	Встановлюються об'єкти та суб'єкти контролю, запроваджується дозвільний механізм здійснення міжнародних передач, а також регламентуються процедури ліцензування, експертизи та контролю за кінцевим використанням товарів

1	2
Постанова КМУ «Про затвердження Порядку державної атестації системи внутрішньофірмового експортного контролю, створеної суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів» від 17.07.2003 р. № 1080	Визначає процедуру оцінки та підтвердження відповідності внутрішніх систем експортного контролю підприємств встановленим вимогам, тим самим визначаючи її як складову державної системи
Угода між Державною службою експортного контролю України і Міністерством комерції Китайської Народної Республіки про застосування імпорتنих сертифікатів від 14.10.2003 р.	Регламентує механізм взаємного визнання та використання імпорتنих сертифікатів як інструменту контролю за кінцевим використанням товарів
Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою експортного контролю України і Міністерством комерції Китайської Народної Республіки щодо налагодження співробітництва в галузі експортного контролю від 14.10.2003 р.	Визначає загальні засади двосторонньої взаємодії, включаючи обмін інформацією, консультації та координацію дій у сфері контролю за міжнародними передачами товарів
Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення» від 20.11.2003 р. № 1807	Деталізує процедури здійснення контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, включаючи порядок отримання дозволів, здійснення перевірок та моніторинг виконання умов ліцензій
Розпорядження КМУ «Про вдосконалення механізму здійснення контролю за міжнародними повітряними перевезеннями товарів військового призначення та подвійного використання» (із змінами, внесеними ПКМУ від 14.05.2008 № 464) від 20.11.2003 р. № 690	Визначає заходи щодо підвищення ефективності взаємодії між уповноваженими органами, удосконалення процедур перевірки вантажів та забезпечення дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері нерозповсюдження для оптимізації державного контролю щодо авіаційних перевезень чутливих товарів
Наказ Держекспортконтролю «Про затвердження Інструкції про порядок заповнення заяв щодо отримання дозвільних документів, документів про гарантії та інше...» від 09.01.2004 р. № 5	Встановлює уніфіковані вимоги до оформлення заяв, що подаються суб'єктами господарювання для отримання дозвільних документів, забезпечуючи стандартизацію подання інформації, що є необхідною умовою ефективного адміністративного розгляду заяв
Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання» від 28.01.2004 р. № 86	Встановлює спеціалізований механізм контролю за товарами подвійного призначення, включаючи процедури ліцензування, критерії оцінки ризиків та контроль за їх кінцевим використанням
Наказ Держекспортконтролю «Про затвердження Інструкції про порядок оформлення і використання дозвільних документів у галузі державного експортного контролю» від 29.11.2004 р. № 355	Регламентує процедури оформлення, обліку, використання та зберігання дозвільних документів, визначаючи їх правовий статус та умови застосування в процесі здійснення зовнішньоекономічних операцій
Наказ Держекспортконтролю та НКАУ «Про затвердження Положення про порядок залучення представництв генерального замовника – Національного космічного агентства України до виконання робіт...» від 16.12.2004 р. № 371/334	Визначає механізм участі спеціалізованих представництв у процесі виконання робіт, пов'язаних із міжнародними передачами технологій, зокрема у сфері космічної діяльності; спрямований на забезпечення додаткового рівня контролю у високотехнологічних секторах
Наказ Держекспортконтролю України «Про затвердження Інструкції про порядок надання юридичним особам повноважень на проведення недержавної експертизи товарів у галузі державного експортного контролю» від 15.03.2006 р. № 82	Регламентує механізм залучення недержавних експертних організацій до оцінки товарів у сфері експортного контролю, визначаючи вимоги до таких суб'єктів та порядок надання їм відповідних повноважень

1	2
Наказ Держекспортконтролю України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів систем внутрішньофірмового експортного контролю» від 17.11.2006 р. № 412	Визначає структуру, принципи побудови та основні елементи внутрішньофірмової системи експортного контролю, включаючи управління ризиками, контроль за операціями та підготовку персоналу
Указ Президента України «Про міжвідомчу комісію з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю» від 05.03.2007 р. № 180	Визначає інституційні засади координації державної політики у сфері військово-технічного співробітництва та експортного контролю; встановлює правовий статус міжвідомчого органу, його склад, основні завдання та функції
Наказ Держекспортконтролю «Про затвердження Інструкції про реєстрацію в Держекспортконтролі суб'єктів підприємницької діяльності України як суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів» від 27.04.2009 р. № 31	Встановлює порядок внесення підприємств до Держекспортконтролю, що є необхідною передумовою здійснення діяльності у сфері міжнародних передач контрольованих товарів
Наказ Держекспортконтролю «Про затвердження форми висновку щодо можливості проведення переговорів, форм звітів та встановлення строків звітності» від 05.10.2009 р. № 86	Визначає стандартизовані форми документів, які використовуються у процесі погодження переговорів, а також встановлює вимоги до звітності суб'єктів господарювання та строки її подання
Наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України «Про затвердження Порядку надання висновків і погодження експорту та тимчасового вивезення товарів військового призначення і подвійного використання, які належать до криптографічних систем, засобів криптографічного та технічного захисту інформації або містять у своєму складі такі засоби» від 11.03.2011 р. № 53	Встановлює процедуру погодження операцій з товарами, що містять криптографічні засоби або технології захисту інформації; забезпечує спеціалізований контроль у сфері інформаційної безпеки, враховуючи підвищений рівень ризиків таких товарів
Постанова КМУ «Про затвердження Порядку справляння плати за надання платних адміністративних послуг з оформлення та видачі документів у галузі державного експортного контролю і переліку платних адміністративних послуг, що надаються Державною службою експортного контролю України, та розміру плати за їх надання» від 13.07.2011 р. № 746	Визначає економічні аспекти функціонування системи експортного контролю, встановлюючи перелік платних адміністративних послуг, порядок їх надання та розмір плати, що забезпечує фінансову складову адміністративних процедур
Постанова КМУ «Про затвердження Порядку державного експортного контролю за проведенням переговорів, пов'язаних з укладенням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів» від 06.06.2012 р. № 500	Регламентує процедури попереднього контролю зовнішньоекономічної діяльності на етапі переговорів; спрямований на запобігання укладенню контрактів, що можуть суперечити вимогам національної безпеки або міжнародним зобов'язанням
Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі «Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення юридичними особами вимог законодавства в галузі державного експортного контролю» від 16.12.2013 р. № 1490	Регламентує процедури притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за порушення законодавства у сфері експортного контролю, визначаючи порядок розгляду справ, прийняття рішень та застосування санкцій
Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в галузі державного експортного контролю» від 27.01.2014 р. № 74	Встановлює вимоги до документального оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, забезпечуючи процесуальну впорядкованість притягнення до відповідальності у сфері експортного контролю

1	2
2 етап: Нормативні акти, пов'язані зі збройною агресією росії на території України	
Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 р. №1644-VII	Встановлює правові засади застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів, які можуть застосовуватися у сфері зовнішньоекономічної діяльності з метою забезпечення національної безпеки
Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Державну службу експортного контролю України» від 31.03.2015 р. № 159	Встановлює правовий статус, організаційну структуру, основні завдання та повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері експортного контролю; визначає функції служби щодо реалізації державної політики, видачі дозвільних документів, здійснення контролю та нагляду, а також взаємодії з іншими органами державної влади
Наказ Мінекономрозвитку «Про затвердження Інструкції щодо заповнення заяви про отримання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю» від 23.01.2019 р. № 68	Визначає порядок оформлення заяв суб'єктами господарювання для отримання права здійснення операцій з контрольованими товарами, встановлюючи вимоги до змісту, структури та супровідних документів
Наказ Державної статистичної служби «Про затвердження Переліку кодів країн світу для статистичних цілей» (статистична класифікація відповідно до Національного стандарту України ДСТУ ISO 3166-1:2009, з метою використання кодовою формою позначення країн світу під час заповнення матеріалів звернення до Держекспортконтролю) від 08.01.2020 р. № 32	Встановлює єдину систему кодування держав відповідно до міжнародного стандарту ISO 3166-1: 2009. У сфері експортного контролю цей документ забезпечує уніфікацію ідентифікації країн при оформленні дозвільних документів та веденні обліку зовнішньоекономічних операцій
Постанова КМУ «Про перелік товарів, на міжнародні передачі (імпорт) яких не поширюється дія Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» у період воєнного стану на території України» від 09.12.2022 р. № 1378	Визначає перелік товарів, імпорт яких здійснюється за спрощеною процедурою, що обумовлено необхідністю оперативного забезпечення потреб оборони та функціонування держави в умовах воєнного стану
Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проекту щодо виробництва, закупівлі та постачання боєприпасів» від 21.07.2023 р. № 763	Спрямована на створення гнучкого механізму забезпечення оборонного сектору шляхом впровадження спеціальних процедур у сфері виробництва та постачання боєприпасів за умов підвищеної безпекової загрози
Постанова КМУ «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану» 05.09.2023 р. № 953	Регламентує особливості ввезення, обліку та розподілу гуманітарної допомоги, включаючи товари військового призначення та подвійного використання
Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проекту з впровадження та забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційної системи у сфері державного експортного контролю» від 06.02.2024 р. № 150	Передбачає цифровізацію процедур експортного контролю шляхом створення електронної системи обробки документів, взаємодії між органами влади та суб'єктами господарювання, що сприяє підвищенню ефективності та прозорості адміністративних процесів
Постанова КМУ «Про затвердження Порядку застосування спрощеної процедури розгляду документів про надання дозволу або висновку для здійснення міжнародних передач товарів у рамках міжнародних договорів України» від 07.01.2026 р. № 6	Встановлює механізм прискореного розгляду заяв на отримання дозволів у випадках, коли міжнародні передачі здійснюються відповідно до міжнародних угод України

– 1 етап: підписання Будапештського меморандуму та пов'язана з ним політика роззброєння.

Формування нормативно-правової бази України у сфері експортного контролю безпосередньо пов'язане з міжнародними зобов'язаннями держави, ключовим серед яких стало підписання Будапештського меморандуму. Відмова України від ядерного арсеналу обумовила необхідність створення ефективного механізму запобігання розповсюдженню озброєнь і чутливих технологій, що своєю чергою визначило стратегічні напрями розвитку національної системи експортного контролю, зокрема:

– особливістю формування нормативної бази є її чітка орієнтація на міжнародні режими нерозповсюдження, зокрема імплементацію положень Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань [3] та інших міжнародних інструментів, що зумовило закріплення на законодавчому рівні принципів контролю за обігом товарів військового призначення та подвійного використання, що знайшло відображення в Законі України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [8];

– багаторівневість нормативного регулювання, що проявляється у поєднанні законів, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів та відомчих актів, забезпечує захист інформації, пов'язаної з військовими технологіями, тоді як підзаконні акти деталізують процедури ліцензування, експертизи та контролю [9–12];

– інституціоналізація системи експортного контролю передбачає створення спеціалізованих органів та міжвідомчих механізмів координації, що забезпечує узгодженість дій державних органів та комплексний підхід до контролю;

– розвиток внутрішньофірмового рівня експортного контролю свідчить про поступове зміщення акценту з виключно державного контролю на поєднання державного і корпоративного комплаєнсу;

– розширення міжнародного співробітництва у сфері експортного контролю реалізується через двосторонні угоди, які передбачають використання імпортерських сертифікатів та обмін інформацією та сприяють підвищенню ефективності контролю за кінцевим використанням товарів;

– 2 етап: збройна агресія росії на території України.

Формування нормативно-правової бази України у сфері експортного контролю зазнало суттєвої трансформації під впливом збройної агресії росії на території України, що обумовило необхідність адаптації державної політики до умов підвищених безпекових ризиків, воєнного стану та потреб обороноздатності. Виокремимо такі особливості нормативно-правової бази з питань експортного контролю у період збройної агресії:

– посилення безпекової складової нормативного регулювання, що проявляється у розширенні інструментів обмежувального впливу, що передбачає можливість оперативного коригування міжнародних передач товарів та технологій;

– інституційне посилення системи експортного контролю, яке сприяє уточненню статусу, повноважень та функцій центрального органу виконавчої влади у цій сфері, забезпечуючи централізацію управління та підвищення ефективності реалізації державної політики;

– спрощення та прискорення адміністративних процедур в умовах воєнного стану, що передбачає скорочення строків та оптимізацію процедур розгляду заяв для здійснення міжнародних передач товарів;

– впровадження гнучких правових режимів для забезпечення оборонних потреб, що формують спеціальні механізми правового регулювання та дозволяють оперативно реагувати на виклики воєнного часу;

– регламентація особливостей переміщення окремих категорій товарів, зокрема гуманітарної допомоги, що визначає спрощені процедури ввезення, водночас зберігаючи контроль за товарами військового призначення та подвійного використання;

– цифровізація системи експортного контролю, що сприяє підвищенню прозорості, оперативності та зниженню адміністративного навантаження;

– забезпечення процедурної уніфікації та стандартизації, що реалізується через відомчі акти, які встановлюють єдині вимоги до оформлення документів та ідентифікації контрагентів;

– тимчасова дерегуляція окремих аспектів експортного контролю, яка проявляється у визначенні переліків товарів, на які не поширюється дія загального режиму контролю в умовах воєнного стану, що дозволяє забезпечити оперативність постачання критично важливих ресурсів.

Таким чином, нормативно-правова база експортного контролю України сформувалася як результат виконання міжнародних зобов'язань, взятих під час підписання Будапештського меморандуму, і отримала свій розвиток під час збройної агресії росії в Україні. На першому етапі державою сформовано комплексне, багаторівневе, інституційно розвинене законодавство з орієнтацією на інтеграцію міжнародних стандартів у національне законодавство. Тоді як другий етап розвитку законодавства характеризується підвищеною гнучкістю, адаптивністю до кризових умов, посиленням безпекового компонента та одночасним спрощенням процедур для забезпечення оборонних і гуманітарних потреб.

Водночас важливим елементом цієї системи є внутрішньофірмовий експортний контроль, який забезпечує імплементацію нормативних вимог на рівні суб'єктів господарювання та відіграє ключову роль

у забезпеченні економічної безпеки підприємств. Система внутрішньofірмового експортного контролю є важливим інструментом партнерства між державою та суб'єктами господарювання, забезпечуючи поєднання державного нагляду і внутрішньої відповідальності підприємств та сприяючи дотриманню міжнародних зобов'язань України у сфері нерозповсюдження зброї та зміцнення національної безпеки шляхом запобігання незаконному обігу стратегічно важливих товарів.

Експортний контроль у сучасних умовах функціонує як багаторівнева архітектура, в якій на експортний контроль у межах кожного рівня покладено специфічні функції, проте ефективність кожного з них залежить від ефективності функціонування інших рівнів (табл. 2).

Інформація, відображена в таблиці 2, демонструє ієрархічну, багаторівневу модель експортного контролю, яка підтверджує, що система внутрішньofірмового експортного контролю не є ізольованою, а інтегрується у взаємодію міжнародного, національного, галузевого та корпоративного рівнів, тобто ефективність експортного контролю залежить від узгодженості функцій, інструментів і типів регуляторного впливу між рівнями, а система внутрішньofірмового експортного контролю є виконавчою ланкою цієї архітектури:

1) рівень міжнародних режимів експортного контролю характеризується непрямим регуляторним впливом щодо країн-учасниць, але є передумовою для формування законодавства щодо експортних операцій товарів військового призначення та подвійного використання, а також зумовлює залежність його ефективності від якості імплементації нормативних процедур на нижчих рівнях.

У цьому контексті система внутрішньofірмового експортного контролю є механізмом практичної імплементації міжнародних стандартів в операційній діяльності суб'єктів господарювання, проте, досліджуючи багаторівневу структуру експортного контролю, можна стверджувати, що міжнародному рівню характерні ризики, які полягають у:

– фрагментарності міжнародних експортно-контрольних режимів, яка зумовлена їх формуванням у межах окремих багатосторонніх домовленостей та політичних угод, що відрізняються за сферою застосування, юридичною обов'язковістю та процедурними вимогами;

– відсутності уніфікованих підходів до тлумачення міжнародних зобов'язань, що проявляється у різному тлумаченні контрольних списків, критеріїв кінцевого використання та умов допустимості міжнародних передач, створюючи правову невизначеність під час їх імплементації на національному рівні;

– інституційній обмеженості механізмів притягнення до відповідальності на міжнародному рівні, яка полягає у домінуванні політико-дипломатичних інструментів впливу на держави за відсутності прямих правозастосовних механізмів щодо суб'єктів господарювання, що об'єктивно знижує примусовий механізм міжнародних режимів експортного контролю;

2) національний рівень експортного контролю реалізується через імплементацію міжнародно-правових зобов'язань держави, сформованих у межах багатосторонніх режимів експортного контролю, шляхом закріплення їх у системі нормативно-правового регулювання, процедур дозвільно-ліцензійного регулювання, а також контрольних і санкційних механізмів державного примусу.

У межах національного рівня система внутрішньofірмового експортного контролю забезпечує організаційно-процедурну взаємодію між державним регулятором і суб'єктом господарювання, виконуючи функції підготовки та супроводу дозвільно-ліцензійної документації, формування зворотного зв'язку з органами державного експортного контролю, а також забезпечення дотримання встановлених ліцензійних умов. Неefективність функціонування національного рівня експортного контролю зумовлює ризики зниження керованості експортних потоків, надмірного навантаження на органи державного контролю та зростання кількості порушень у сфері міжнародних передач, що має безпосередні негативні наслідки для стану національної безпеки;

3) галузевий рівень експортного контролю посідає проміжне місце між державним регулюванням і внутрішньofірмовою реалізацією та представлений підприємствами оборонно-промислового комплексу, галузевими асоціаціями, державними концернами та холдингами і виконує адаптаційну функцію, забезпечуючи погодження загальних вимог експортного контролю з галузевими технологічними, виробничими та організаційними особливостями. Регуляторний вплив на галузевому рівні має координаційний характер, а ключовими інструментами є галузеві стандарти, типові політики та внутрішні регламенти.

Система внутрішньofірмового експортного контролю інтегрується у галузеві ланцюги постачання, що дозволяє підприємству своєчасно ідентифікувати операції, які підлягають контролю, а також підтримувати відповідність вимогам національних норм та міжнародних режимів експортного контролю, а також сприяє стандартизації процесів, формалізації внутрішніх процедур і забезпеченню прозорості управлінських рішень.

Водночас специфіка галузевого рівня експортного контролю об'єктивно обумовлює наявність системних ризиків, які полягають у асинхронності контролю, яка є результатом фрагментованого виконання контрольних процедур у межах ланцюга постачання та технологічного циклу, що об'єктивно призводить до виникнення пропусків або дублювання контролю та слабкій міжпідприємницькій

координації, зумовленій відсутністю єдиних стандартів і обміну інформацією між компаніями, що беруть участь у спільних ланцюгах постачання, що підвищує ризик порушення як національних, так і міжнародних правил експортного контролю;

4) внутрішньофірмовий рівень є операційною ланкою в архітектурі експортного контролю, що характеризується імплементацією нормативних положень у конкретні управлінські рішення службою системи внутрішньофірмового експортного контролю, керівництвом підприємства, а також іншими відповідальними посадовими особами через застосування комплексу інструментів, що охоплює класифікацію товарів і технологій, процедури due diligence щодо контрагентів, оцінку ризиків та механізми внутрішнього погодження рішень. Операційно-управлінський характер регуляторного впливу дає можливість зробити висновок про активну роль системи внутрішньофірмового експортного контролю у процесах корпоративного управління.

Проаналізувавши місце системи внутрішньофірмового експортного контролю в архітектурі експортного контролю, можемо стверджувати, що ризики його неефективності є найбільш критичними, оскільки саме на цьому рівні відбувається безпосередня реалізація регуляторних вимог у конкретних господарських операціях. неефективність системи внутрішньофірмового експортного контролю призводить до порушень процедур класифікації товарів і технологій, неналежної перевірки контрагентів та помилок в оцінці експортно-контрольних ризиків, що безпосередньо трансформується у юридичні санкції, а також застосування фінансових штрафів та обмежень щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Окрім того, недоліки у функціонуванні системи внутрішньофірмового експортного контролю зумовлюють суттєві репутаційні втрати для суб'єкта господарювання, які проявляються у втраті довіри з боку державних органів, міжнародних партнерів та фінансових установ, що своєю чергою обмежує доступ до міжнародних ринків.

У розрізі суб'єкта господарювання неефективність системи внутрішньофірмового експортного контролю створює прямі загрози національній безпеці, оскільки сприяє неконтрольованому поширенню товарів і технологій військового призначення / подвійного використання, що може бути використано проти інтересів України. Таким чином, система внутрішньофірмового експортного контролю є критично необхідним елементом системи експортного контролю, від ефективності якого залежить не лише дотримання нормативних вимог на рівні окремого суб'єкта господарювання, але й реалізація стратегічних інтересів держави.

Система внутрішньофірмового експортного контролю у багаторівневій архітектурі експортного контролю

Інституційні суб'єкти	Нормативно-регуляторна функція	Ключові інструменти та механізми	Тип регуляторного впливу	Роль ВФСЕК у взаємодії рівнів	Ризики при неефективності рівня
Міжнародний рівень експортного контролю					
Багатосторонні режими експортного контролю (Wassenaar Arrangement, NSG, MTCR, Australia Group)	Формування загальних принципів, контрольних списків, рекомендацій та стандартів експортного контролю	Контрольні переліки, обмін інформацією, політичні зобов'язання	Непрямий, нормотворчий	Забезпечує практичну імплементацію міжнародних стандартів на корпоративному рівні через внутрішні процедури	Фрагментація режимів, різна інтерпретація вимог, обмежена відповідальність суб'єктів
Національний рівень експортного контролю					
ДСЕК України, Кабінет Міністрів України, митні та правоохоронні органи	Юридична імплементація міжнародних зобов'язань у вигляді нормативних документів, ліцензування, контроль, санкції	Законодавство, підзаконні акти, ліцензійні процедури, перевірки, атестація СВФЕК	Прямий, владно-адміністративний	Є каналом зворотного зв'язку між підприємством і державним регулятором	Низька керованість експорту, перевантаження державного контролю, зростання порушень
Галузевий (міжрівневий) рівень експортного контролю					
Підприємства ОПК, галузеві асоціації, державні концерни, холдинги	Адаптація загальних норм до специфіки галузей та технологій	Галузеві стандарти, типові політики, внутрішні регламенти	Координаційний	Інтегрується в галузеві ланцюги постачання та технологічні цикли	Асинхронність контролю, слабка координація між підприємствами
Рівень суб'єкта господарювання – внутрішньофірмовий експортний контроль					
Служба керівництва підприємства, відповідальні посадові особи	Практична реалізація вимог експортного контролю в операційній діяльності	Класифікація товарів, due diligence контрагентів, ризик-оцінка, внутрішні дозволи	Операційно-управлінський	Трансформує нормативні вимоги у конкретні управлінські рішення	Юридичні санкції, репутаційні втрати, загрози національній безпеці

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідивши систему нормативного регулювання експортного в Україні та місця внутрішньофірмового експортного контролю в системі державного експортного контролю, визначено, що система внутрішньофірмового експортного контролю є ключовим елементом у структурі багаторівневої системи експортного контролю, забезпечуючи практичну імплементацію міжнародних зобов'язань і національних регуляторних вимог у процесі здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Результативність державного експортного контролю визначається рівнем організаційної спроможності системи внутрішньофірмового експортного контролю, що робить її системоутворюючим елементом керування експортних потоків та мінімізації воєнно-економічних і санкційних ризиків.

Список використаної літератури:

1. *Бенедик Я.С.* Вплив міжнародних механізмів контролю за трансфером товарів і технологій подвійного призначення на розвиток національних регуляторних інструментів у відповідній сфері / *Я.С. Бенедик* // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2024. – Вип. 84, Ч. 4. – С. 215–222 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/31-3.pdf>.
2. *Горбачов Д.М.* Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю: проблеми 381 визначення моменту закінчення / *Д.М. Горбачов* // Аналітико-порівняльне правознавство. – 2025. – Вип. 3. – С. 354–359 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334321>.
3. Про ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань : Закон України № 2107-III від 16.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/annot/2107-14>.
4. Експортний контроль в системі міжнародної безпеки : навч. посіб. / *С.П. Галака, О.М. Гришуткін, С.І. Кондратов та ін.* – К. : КВІЦ, 2013. – 368 с.
5. *Лойко В.В.* Експортний контроль як чинник регулювання економічної активності / *В.В. Лойко* // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». – 2017. – № 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22102/>.
6. *Мазур І.* Експортний контроль за товарами (технологіями) подвійного використання в системі економічної безпеки України / *І.Мазур, Ю.Желіско* // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2024. – № 1 (224). – С. 55–62.
7. *Неботов П.Г.* Експортний контроль як інструмент зовнішньоекономічної політики держави / *П.Г. Неботов* // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2017. – Вип. 1 (7). – С. 29–34.
8. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання (із змінами) : Закон України від 20.02.2003 р. № 549-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>.
9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення суб'єктами здійснення міжнародних передач товарів систем внутрішньофірмового експортного контролю : Наказ Держекспортконтролю України від 17.11.2006 р. № 412 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0412610-06#Text>.
10. Про затвердження Положення про Державну службу експортного контролю України : Постанова КМУ від 31.03.2015 р. № 159 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2015-%D0%BF#Text>.
11. Про затвердження Порядку державної атестації системи внутрішньофірмового експортного контролю, створеної суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів : Постанова КМУ від 17.07.2003 р. № 1080 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1080-2003-%D0%BF#Text>.
12. Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання : Постанова КМУ від 28.01.2004 р. № 86 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-%D0%BF#Text>.
13. *Скляр Н.М.* Експортний контроль в Україні: правове забезпечення та порівняльна характеристика з аналогічними системами провідних країн світу / *Н.М. Скляр* // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно правові дослідження». – 2009. – № 1. – С. 108–115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f48e0a14-3bbc-47c6-9754-b3bbd6945a91/content>.
14. *Хаустов В.В.* Експортний контроль у системі нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі продукцією військового призначення і подвійного використання / *В.В. Хаустов* // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Вип. 17, Ч. 4. – С. 24–27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_17/4/7.pdf.
15. *Ярусевич С.Ю.* Адміністративно-правове регулювання державного експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання : дис. ...д-ра філос. : 081 / *С.Ю. Ярусевич*. – Суми, 2021. – 199 с.

References:

1. Benedyk, Ya.S. (2024), «Vplyv mizhnarodnykh mekhanizmiv kontroliu za transferom tovariv i tekhnologii podviinoho pryznachennia na rozvytok natsionalnykh rehuliatornykh instrumentiv u vidpovidnii sferi», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Issue 84, Part 4, pp. 215–222, [Online], available at: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/31-3.pdf>
2. Horbachov, D.M. (2025), «Porushennia poriadku zdiisnennia mizhnarodnykh peredach tovariv, shcho pidliahaiut derzhavnomu eksportnomu kontroliu: problemy vyznachennia momentu zakinchennia», *Analitiko-porivnialne pravoznavstvo*, Issue 3, pp. 354–359, [Online], available at: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334321>
3. Verkhovna Rada Ukrainy (2020), *Pro ratyfikatsiiu Dohovoru pro vseosiazhnu zaboronu yadernykh vyprovuvan*, Zakon Ukrainy No. 2107-III vid 16.11.2000 r., [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/anut/2107-14>
4. Halaka, S.P., Hryshutkin, O.M., Kondratov, S.I. et al. (2013), *Eksportnyi kontrol v systemi mizhnarodnoi bezpeky*, navch. posib., KVIITs, K., 368 p.
5. Loiko, V.V. (2017), «Eksportnyi kontrol yak chynnyk rehuliuвання економічної активності», *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*, No. 18, [Online], available at: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22102/>
6. Mazur, I. and Zhelizko, Yu. (2024), «Eksportnyi kontrol za tovaramy (tekhnolohiiamy) podviinoho vykorystannia v systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy», *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, No. 1 (224), pp. 55–62
7. Nebotov, P.H. (2017), «Eksportnyi kontrol yak instrument zovnishnoekonomichnoi polityky derzhavy», *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomika*, Issue 1 (7), pp. 29–34.
8. Verkhovna Rada Ukrainy (2003), *Pro derzhavnyi kontrol za mizhnarodnymy peredachamy tovariv viiskovoho pryznachennia ta podviinoho vykorystannia (iz zminamy)*, Zakon Ukrainy vid 20.02.2003 r. No. 549-IV, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>
9. Derzhkeksportkontrol Ukrainy (2006), *Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo stvorennia subiektamy zdiisnennia mizhnarodnykh peredach tovariv system vnutrishnofirmovoho eksportnoho kontroliu*, Nakaz vid 17.11.2006 r. No. 412, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0412610-06#Text>
10. Kabinet Ministriv Ukrainy (2015), *Pro zatverdzhennia Polozhennia Polozhennia sluzhbu eksportnoho kontroliu Ukrainy*, Postanova vid 31.03.2015 r. No. 159, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2015-%D0%BF#Text>
11. Kabinet Ministriv Ukrainy (2003), *Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi atestatsii systemy vnutrishnofirmovoho eksportnoho kontroliu, stvorenoi subiektom zdiisnennia mizhnarodnykh peredach tovariv*, Postanova vid 17.07.2003 r. No. 1080, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1080-2003-%D0%BF#Text>
12. Kabinet Ministriv Ukrainy (2004), *Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia derzhavnoho kontroliu za mizhnarodnymy peredachamy tovariv podviinoho vykorystannia*, Postanova vid 28.01.2004 r. No. 86, [Online], available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2004-%D0%BF#Text>
13. Skliar, N.M. (2009), «Eksportnyi kontrol v Ukraini: pravove zabezpechennia ta porivnialna kharakterystyka z analogichnymy systemamy providnykh krain svitu», *Ukrainsko-hretskiy mizhnarodnyi naukovyi yurydychnyi zhurnal «Porivnialno pravovi doslidzhennia»*, No. 1, pp. 108–115, [Online], available at: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f48e0a14-3bbc-47c6-9754-b3bbd6945a91/content>
14. Khaustov, V.V. (2017), «Eksportnyi kontrol u systemi netaryfnoho rehuliuвання зовнішньої торгівлі продукцією військового призначення і подвійного використання», *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, Issue 17, Part 4, pp. 24–27, [Online], available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_17/4/7.pdf
15. Yarusyevych, Ye.Iu. (2021), «Administratyvno-pravove rehuliuвання державного експортного контролю за товарами військового призначення та подвійного використання», Ph.D. Thesis of dissertation, 081, Sumy, 199 p.

Дика Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка».

<https://orcid.org/0000-0003-3822-3528>.

Наукові інтереси:

- внутрішньофірмовий експортний контроль;
- державне регулювання експортного контролю;
- економічна безпека підприємств;
- управління ризиками у сфері міжнародних передач;
- гармонізація законодавства з правом Європейського Союзу.

E-mail: org_dos@ztu.edu.ua.

Dyka O.S.

The national system for the formation of internal export control systems

The article presents a comprehensive study of the national export control system as an integral component of the mechanism for ensuring national security and regulating foreign economic activity. The regulatory and legal framework governing international transfers of military goods and dual-use items is analyzed, along with the institutional, organizational, and procedural foundations of state control in this field. The factors influencing the effectiveness of the export control system are identified.

Particular attention is paid to the study of internal compliance (in-house) export control as a tool for implementing legal requirements at the level of business entities. Its role in ensuring an appropriate level of compliance, risk management, and prevention of violations in the sphere of international transfers of sensitive goods and technologies is substantiated. It is argued that internal export control systems constitute an essential element of the modern regulatory model, contributing to the enhancement of state control effectiveness through the transformation of legal requirements into specific internal procedures within enterprises.

Special emphasis is placed on the need to harmonize national legislation with international standards and approaches, driven by contemporary security challenges and integration processes. The necessity of further developing interaction between public authorities and business entities in order to improve the export control system is also substantiated.

Keywords: export control; national export control system; internal export control; dual-use goods; military goods; state regulation; compliance; international transfers; national security; foreign economic activity.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2025.